

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Радянська соціальна політика 1920 – 30-х рр. в сучасній українській історіографії // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – Одеса: «Астропринт», 2010. – Вип. 20. – С.265-273.

О.А. Мельничук

РАДЯНСЬКА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА 1920 – 30-Х РР. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.

Мельничук О.А. Советская социальная политика 1920 – 30-х гг. в современной украинской историографии.

В статье анализируются работы современных украинских историков, посвященные изучению советской социальной политики 1920 – 30-х гг. Особое внимание акцентируется на исследовании организационно-правовых форм социальной защиты населения: социальному обеспечению и социальному страхованию.

Melnychuk O.A. The Soviet social policy 1920 - 30-h gg. in modern ukrainian historiography.

In article are analysed work modern ukrainian historian, denoted study soviet social politicians 1920 - 30-h gg. Emphases is accented on study organizing-legal forms of social protection of the population: social security and social insurance.

Історія соціальної політики радянської держави завжди була пріоритетним напрямом історичних досліджень. Як правило, такі роботи характеризувалися функціональними інтерпретаціями тих чи інших інститутів та заходів держави, спрямованих на підвищення добробуту радянського народу. Висвітлюючи історію суспільства з позицій формаційно-класового аналізу системних явищ, через призму щоденних успіхів соціалістичного будівництва, дослідники намагалися показати в своїх працях, перш за все, турботу радянської держави про своїх громадян в усіх сферах праці та побуту, наголошуючи на перевагах власної політичної системи.

Із розпадом Радянського Союзу та утворенням на його теренах нових суверенних держав розпочався новий етап історичної науки. Розрив із тоталітарним минулим і становлення незалежної Української держави відкрили перед дослідниками нові можливості для вивчення її історії в радянські часи. Відмова від догматичного класового підходу в оцінці подій

та явищ, широкий доступ дослідників до заборонених раніше архівних матеріалів і праць зарубіжних істориків зумовили переорієнтацію історичної науки з ідеологічного обслуговування на суто наукове дослідження.

Метою означеної статті є аналіз праць сучасних українських істориків, присвячених дослідженню радянської соціальної історії 1920 – 30-х рр..

Варто відзначити, що перші історичні дослідження, в яких науковці неупереджено, з використанням недоступних та заборонених раніше джерел намагалися розглядати актуальні проблеми радянської історії з'являються уже на початку 1990-х рр. Так, новими концепціями висвітлення основ НЕПу, тактики та стратегії більшовицької модернізації відзначалися, в першу чергу, праці В.М. Даниленка та Г.В. Касьянова [1-2], С. В. Кульчицького [3-6], В. Марочка [7] та інших. Зазначені дослідження, визначивши основні теоретичні проблеми, що стосувалися запровадження нової економічної політики, становлення та утвердження тоталітарного режиму, сприяли розробці перспективної тематики та появі нових досліджень із даного періоду.

Праці сучасних українських дослідників характеризуються, передусім, плюралізмом методологічних підходів у дослідженні проблем соціальної історії України. Найбільшою активністю в цьому напрямку характеризується дослідження соціально-економічних відносин періоду НЕПу. Так, проблеми приватного підприємництва досліджували О.О. Сушко [8-10], М.М. Олійник [11], Ю.П. Волосник [12], розкриваючи у своїх працях характерні особливості його становлення, характеризуючи сторони трудових відносин у процесі виробництва, профспілковий рух і систему соціального захисту працюючих. Взаємовідносини радянської влади та українського селянства розкриті у працях О.І. Ганжі [13], Г.Т. Капустяна [14], В.І. Петренка [15] та інших.

Соціально-політична історія досліджуваного періоду представлена,

передусім, працями М.С. Дорошка [16], О.М. Мовчан [17], М.О. Фролова [18], М.Ю. Виговського [19], в яких автори висвітлюють процеси становлення та функціонування компартійно-радянської системи влади, її структуру та основні принципи діяльності. Періоду історії України 20 – 30-х рр. ХХ ст. присвячені і перші історіографічні праці. Так, В.П. Коцур дослідив історіографію історії соціальних змін та політичних процесів в Україні [20]. Аналіз сучасної української та зарубіжної (переважно російської) історіографії подано у монографії Г.М. Васильчука [21], теоретичні дискусії щодо соціальної історії СРСР в американській історіографії висвітлено у статті Н.О. Лаас [22].

Незважаючи на появу нових вітчизняних праць з історії України 1920 – 1930-х рр., проблеми радянської соціальної політики тривалий час залишалися поза увагою дослідників або ж отримували фрагментарне висвітлення в контексті досліджуваних проблем. Зокрема, матеріально-економічне становище та соціально-побутові умови праці робітників досліджували О.М. Мовчан [23-25], О.М. Трубенюк [26], П.М. Кравченко [27] та С. О. Куглер [28], позаекономічні стимули мотивації праці робітників України у 1929-1933 рр. висвітлені Т.А. Ніколаюком [29], соціальне становище міського населення в умовах НЕПу та боротьбу із безробіттям розкрито в роботах Н.І. Коцур [30] та Л.А. Прилуцької [31], становище соціально-побутової структури українського села відображено у праці І.В. Рибачака [32], діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР в контексті соціальної політики більшовицького режиму висвітлено Ю.С. Степанчуком [33]. У своїх статтях Г.В. Журбелюк [34-35] акцентує увагу на організації соціальної роботи в Україні в планах радянської модернізації суспільства та соціальних програмах для жінок. Фрагменти історичних екскурсів містять окремі сучасні праці юридичного спрямування, серед яких монографії [36] та статті періодичної преси [37-40].

Одним із перших спеціальних досліджень радянської соціальної

політики 1920 – 1930-х рр. можна назвати опубліковані в 2004-2006 роках праці В.Г. Шарпатога [41-43]. Предметом вказаних наукових досліджень є становлення і функціонування системи соціального забезпечення в УРСР впродовж 1919-1938 рр. У процесі вивчення проблеми автором висвітлені особливості здійснення матеріально-побутового забезпечення інвалідів війни, червоноармійців і членів їх родин, біженців, «жертв контрреволюції», організаційні засади запровадження державних форм соціального страхування, розвиток громадської взаємодопомоги та кооперації інвалідів.

У своїх працях автор стверджує, що створення та функціонування системи соціального забезпечення 1920 – 30-х рр. відбувалося еволюційним шляхом, зазначаючи при цьому, що основним мотиваційним чинником появи державних форм матеріально-побутового забезпечення населення була демонстрація новою владою соціально-політичних пріоритетів, переваг соціалізму над капіталізмом [41, с.221].

Даючи загальну характеристику ефективності функціонування системи соціального забезпечення упродовж 1919-1938 р., автор акцентує увагу на її дискретному характері з періодами піднесення та занепаду. Відкидаючи сумніви щодо історичного факту її існування, дослідник обґрунтовує залежність її можливостей від фінансової спроможності держави, від її політично-військової доктрини [41, с.223].

Таким чином праці В.Г. Шарпатога фактично започаткували самостійний науковий напрямок в історіографії історії соціальних відносин досліджуваного періоду. Відзначаючи їх високий науково-теоретичний і методологічний рівень та важливе значення для характеристики радянської соціальної політики 1920 – 1930-х рр. в Україні, слід відзначити, що основною метою автора було висвітлення соціального забезпечення непрацездатних верств населення, якими опікувався Народний комісаріат соціального забезпечення.

Іншим напрямком досліджень є розкриття соціального захисту

найманих працівників, що реалізовувався через систему загальнообов'язкового соціального страхування в рамках діяльності Народного комісаріату праці УСРР. Зокрема, на початку 2009 року вийшла із друку стаття О.М. Мовчан [44], присвячена окремим аспектам соціального страхування робітників у добу нової економічної політики. Проблемам охорони праці та соціального страхування трудівників Української РСР в другій половині 1930-х рр. присвячена праця П.М. Чернеги [45].

Історичні екскурси становлення законодавчих основ соціального страхування в радянській Україні 1920 – 1930-х рр. можна зустріти в дисертаційних дослідженнях з юридичних наук. Так, в роботах І.О. Гуменюк [46], С.В. Жадан [47], О.М. Олійника [48], В.В. Юровської [49] подані правові засади управління державним соціальним страхуванням, загальна характеристика трудового та страхового законодавств, особливості становлення окремих видів страхування.

Комплексне дослідження, присвячене діяльності органів соціального страхування в радянській Україні 1920 – 30-х рр., здійснене автором статті. У монографії, що вийшла друком у 2009 р. [50] висвітлюються процеси зародження, становлення та функціонування радянської системи соціального страхування як організаційно-правової форми соціального захисту робітників і службовців. Автором аналізуються особливості роботи страхових органів із забезпечення застрахованих допомогами та пенсіями у випадку безробіття, тимчасової та постійної втрати працездатності, надання медичної та профілактичної допомог.

Розкриваючи роль і місце вказаної форми соціального захисту у більшовицькій доктрині суспільного розвитку, автор стверджує, що соціальне страхування розглядалося більшовиками як буржуазна форма соціального захисту населення. Для майбутнього суспільства, збудованого на комуністичних принципах зрівняльного розподілу, більш придатним визнавалося соціальне забезпечення, реалізоване через систему адресних

соціальних допомог. Однак, вимушений перехід до НЕПу в умовах економічної кризи змусив державну партію на певний час знову відродити соціальне страхування як форму соціального захисту промислових робітників з метою недопущення їх декласування в умовах ринкової економіки. Із згортанням НЕПу та відновленням комуністичного штурму в кінці 20-х – на початку 30-х рр. система соціального страхування втрачає свої захисні функції та перетворюється у систему матеріально-побутового забезпечення робітників провідних галузей економіки в умовах соціалістичного наступу [50, с.50].

Аналізуючи практику діяльності органів соціального страхування в УРСР із забезпечення застрахованих у досліджуваній період автор засвідчує певну ефективність даної форми захисту. В той же час, стверджується, що основні заходи страхових органів спрямовувалися на утвердження класових принципів забезпечення. Обсяг забезпечення при цьому визначався залежно від соціального статусу, майнового стану, території проживання, професії, характеру трудової діяльності, членства у профспілках тощо. В таких умовах система радянського соцстраху 20 – 30-х рр. XX ст. виступала фактично інструментом класової боротьби, утвердження тоталітарного режиму в радянській Україні, формуючи через діяльність органів соціального страхування необхідну соціальну структуру майбутнього соціалістичного суспільства [50, с.365].

Отже, період незалежної української держави започаткував новий етап дослідження радянської соціальної політики 1920 – 30-х рр. У сучасній українській історіографії з'являються праці, автори яких, отримавши доступ до заборонених раніше архівних матеріалів та праць зарубіжних істориків, намагаються з нових концептуальних позицій підходити до вивчення соціальних процесів в радянську добу. Враховуючи перспективність дослідження соціальних аспектів в контексті вивчення історії повсякденності, попереду значна копітка робота у даному напрямку.

Джерела та література

1. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні (20 – 30-ті роки). – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
2. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30-і рр.). – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.
3. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1989. – 335 с.
4. Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 201 с.
5. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
6. Кульчицький С.В. Ціна «Великого перелому». – К.: Україна, 1991. – 431 с.
7. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) – К.: М.Р. Kots Publishing, 1995. – 216 с.
8. Сушко О.О. Профспілковий рух на приватних підприємствах України за роки непу. – К.: НПУ ім. Драгоманова, АПСВ ФПУ, 2002. – 60 с.
9. Сушко О.О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРР (1921–1929). – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 96 с.
10. Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921–1928): Історико-теоретичний аспект. – К.: Преса України, 2003. – 251 с.
11. Олійник М.М. Діяльність приватних виробництв України та створення і удосконалення системи соціального захисту працюючих на них в 1921–1929 рр. – Х., 1998. – 128 с.
12. Волосник Ю.П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. – Х.: НМЦ «СД», 2002. – 380 с.
13. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 207 с.
14. Капустян Г.Т. Дві «правди», або Українське село в двадцяті роки двадцятого століття. – Кременчук: ПП Щербатих, 2003. – 325 с.
15. Петренко В.І. Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-ті рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голоду-геноциду (за матеріалами Поділля). – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 320 с.
16. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України 1917-1938 рр. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
17. Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2004. – 420 с.
18. Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917–1922 рр.): становлення і функціонування. – Запоріжжя, 2003. – 212 с.
19. Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920-1930-х рр: соціальне походження, персональний склад та функції. – К.: Генеза, 2005. – 308 с.

20. Коцур В.П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: Історіографія). – К.: Наукова думка, 1998. – 506 с.
21. Васильчук Г.М. Радянська Україна 20 – 30-х рр. ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – 314 с.
22. Лаас Н.О. Соціальна історія СРСР в американській історіографії: теоретичні дискусії 1980-2000 рр. // УІЖ. – 2010. – №4. – С.170-192.
23. Мовчан О.М. Проблема працевлаштування в Україні (1920-ті роки) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип.15. – С. 121-130.
24. Житлово-побутові умови та комунальне обслуговування робітників УСРР. 1920-ті рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип.18. – С. 309-326.
25. Медичне обслуговування робітників УСРР. 1920-ті рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип.15. – С. 19-64.
26. Трубенюк О.М. Матеріально-економічне становище та умови праці робітників України (друга половина 1920 – початок 1930-х рр.: Автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 18 с.
27. Кравченко П.М. Індустріальне будівництво в Україні (друга половина 20-х – 30-ті рр. ХХ ст.: Автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 18 с.
28. Куглер С. Тоталітарна система і праця (Система підготовки кадрів для промисловості України у довоєнний період. Соціальне становище робітників України в 1920-1940 рр. // Нова політика. – 1997. – №4. – С. 24-27.
29. Ніколаюк Т.А. Позаекономічні стимули мотивації праці робітників України в 1929-1933 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – №4. – С. 51-63.
30. Коцур Н.І. Соціальне становище міського населення України в умовах НЕПу (1921 – 1929 рр.): Автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 27 с.
31. Прилуцька Л.А. Боротьба з безробіттям у Харкові в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський державний університет ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – 19 с.
32. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921—1991 рр. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.
33. Степанчук Ю.С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 /

- Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.
34. Журбелюк Г.В. Організація соціальної роботи на Україні в планах радянської модернізації суспільства 1920-х рр. // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 3. – Вінниця, 2001. – С.67-72.
35. Журбелюк Г.В. Соціальні програми щодо жіноцтва Поділля (20-ті рр. ХХ ст.) // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 424-430.
36. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. – К.: Знання, 2005. – 381 с.
37. Андріїв В. Соціальне страхування: історія проблеми // Соціальний захист. – 1999. – №2. – С. 43-51.
38. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії // Соціальний захист. – 2003. – №2. – С. 20-24
39. Ніколаюк Т. Соціальне забезпечення робітників України у 1929-1934 роках // Соціальний захист. – 1999. – №3. – С. 74-76.
40. Татаренко Г. Моделі соціального страхування в контексті історії // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 69-72.
41. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УСРР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.
42. Шарпаций В.Г. Функціонування системи соціального забезпечення в УСРР 1921 – першої половини 1930-х років. Історичний аспект. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 88 с.
43. Шарпаций В.Г. Формування системи соціального забезпечення в УСРР (1919 – 1922 рр.): організаційна структура та функції. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 78 с.
44. Мовчан О.М. Соціальне страхування робітників УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2009. – Вип.2. – С. 105-116.
45. Чернега П.М. Виконання профспілками державних функцій соціального страхування і забезпечення санаторно-профілактичного та медичного обслуговування трудящих України // Вісник академії праці і соціальних відносин. – 2003. – №2. – С. 59-65.
46. Гуменюк І.О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2001. – 19 с.
47. Жадан С.В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням: Автореф. дис ... канд. юрид. наук. 12.00.07 / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 20 с.
48. Олійник О. М. Розвиток трудових відносин і законодавства про працю в Україні (1917-1929 рр): Автореф. дис. канд. ... юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 20 с.
49. Юровська В.В. Правове регулювання відносин в системі

загальнообов'язкового державного соціального страхування: Автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.05 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.

50. Мельничук О.А. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.). – Вінниця: «Едельвейс і К», 2009. – 372 с.